

Գայանե Գասպարյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազության պատիժների և
հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության
նկատմամբ հսկողության վարչության պետի տեղակալ*

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿԻ ԴԵՐԸ ՊԱՏԺԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԱՌԱՋԱՑՈՂ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դերին և նշանակությանը, պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում դրա արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված խնդիրներին և դրանց լուծմանն ուղղությամբ առաջարկներին:

2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքով (այսուհետ՝ Գործող քրեական օրենսգիրք) հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դիրքը պատժի համակարգում ենթարկվել է էական փոփոխության՝ մասնավորապես՝ այն սահմանվել է որպես ինքնուրույն կիրառվող հիմնական պատիժ՝ ի տարբերություն 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Նախկին քրեական օրենսգիրք), որտեղ հանրային աշխատանքները կիրառվում էին միայն որպես ազատազրկմանն այլընտրանք: Բացի այդ, ի տարբերություն Նախկին քրեական օրենսգրքի՝ շոշափելի կրճատվել են հանրային աշխատանքների կատարման թույլատրելի նվազագույն և առավելագույն ժամկետները:

Գործող քրեական օրենսգրքով վերաձևակերպվել են նաև պատժի նպատակները և որպես պատժի նպատակ նախատեսվել է «պատժի ենթարկված անձին վերասոցիալականացնելը»:

Նշված օրենսդրական փոփոխություններն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են առաջացրել ուսումնասիրելու հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դերը և նշանակությունը պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում, ինչպես նաև ուսումնասիրելու տվյալ պատժատեսակի նշանակման փուլում իրավա-կիրառ պրակտիկայում ի հայտ եկած խնդիրները:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել նաև «հարկադիր աշխատանք» եզրույթի և «հանրային աշխատանքներ» պատժատեսակի սահմանազատմանը՝ ներպետական և միջազգային օրենսդրական կարգավորումների համատեքստում:

Կատարված ուսումնասիրության շրջանակներում արձանագրվել են որոշակի խնդիրներ, որոնց ուղղությամբ առաջարկվող լուծումները կնպաստեն տվյալ պատժատեսակի կատարման արդյունավետության բարձրացմանը, բացի այդ, արձանագրվել են ներպետական դատարանների կողմից հանրային աշխատանքներ

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 30.04.2025թ., գրախոսվել է 16.06.2025թ.:

պատժատեսակի նշանակման փուլին առնչվող որոշակի երկակի մոտեցումներ՝ կապված տվյալ պատժատեսակի նշանակման կապակցությամբ հանցանք կատարած անձի համաձայնությունը հաշվի առնելու անհրաժեշտության հետ, որի վերաբերյալ հողվածում կատարվել են առկա ներպետական և միջազգային օրենսդրական կարգավորումների շրջանակներում վերլուծություններ:

Հիմնաբառեր- պատիժ, պատժի նպատակներ, հանրային աշխատանք, հարկադիր աշխատանք, համաձայնություն, վերասոցիալականացում:

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է պատժողական արդարադատությունից վերականգնողական արդարադատության անցման քաղաքականություն՝ ինչն, ի թիվս այլնի, ուղղված է նաև պատժի ենթարկված անձանց սոցիալական վերաինտեգրմանը և վերականգնմանը:

Գործող քրեական օրենսգրքով վերաձևակերպվել են պատժի նպատակները և ի տարբերություն Նախկին քրեական օրենսգրքի, որտեղ որպես պատժի նպատակ նախատեսված էր նաև «պատժի ենթարկված անձին ուղղելը»² Գործող քրեական օրենսգրքով պատժի նշված նպատակը փոխարինվել է «պատժի ենթարկված անձին վերասոցիալականացնելով», ինչն իրենից ենթադրում է, որ պատժի կրման առաջին իսկ օրվանից և ողջ ընթացքում դատապարտյալի հետ պետք է տարվեն այնպիսի աշխատանքներ, որոնք ուղղված կլինեն նրա մոտ մարդու, հասարակության, օրենքի, պետության, համակեցության կանոնների և հասարակությունում ընդունված այլ արժեքների հարգմանը, պաշտպանությանն ու պահպանությանն ուղղված վերաբերմունքի ձևավորմանը, ամրապնդմանն ու կայունացմանը, և կնպաստեն պատժի ենթարկված անձի հետագա սոցիալական վերաինտեգրմանը: Այսպես՝

Գործող քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են պատժի նպատակները, դրանք են՝ վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալականացնել պատժի ենթարկված անձին և կանխել հանցագործությունները²:

Պատժի նպատակներն այն փաստական արդյունքներն են, որին ձգտում է պետությունը՝ դատապարտելով հանցագործին և կիրառելով նրա նկատմամբ այս կամ այն քրեական պատիժը: Հարկ է նշել, որ չնայած պատժի նպատակների բովանդակությունների տարբերությանը՝ դրանք փոխկապակցված և փոխհամաձայնեցված են, և մեկ նպատակը ենթադրում է մյուսները, իսկ յուրաքանչյուրի ինքնուրույն իրականացումն օժանդակում է մյուսներին³:

Աներկբա է, որ պատժի նպատակներն իրագործելի են պատժի նշանակման և կատարման միասնությամբ:

² Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրք, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 2021 թվականի մայիսի 5-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին:

³ Տե՛ս Հ.Խաչիկյան, ՀՀ քրեակատարողական իրավունք, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2024, էջ 100, 119:

Քրեական արդարադատության ոլորտում պատժողական քաղաքականությունից վերականգնողական արդարադատության անցման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված 2016 թվականի մայիսի 17-ից «Պրոբացիայի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրվել է Քրեակատարողական ծառայությունից անկախ Պրոբացիայի ծառայությունը⁴:

Վկայակոչված օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվել են պրոբացիայի նպատակները, որտեղ ի թիվս այլնի՝ ամրագրվել է նաև հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ դատական ակտով նշանակված պատժի և հարկադրանքի այլ միջոցների կատարման միջոցով սոցիալական արդարության վերականգնումը, պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալականացումը, ...:

Սոցիալական արդարության վերականգնումը որպես պատժի նպատակ ենթադրում է անձին, հասարակությանը, պետությանը հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցում, և ըստ էության, սոցիալական արդարության վերականգնում հնարավոր է, եթե հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվի արդարացի պատիժ՝ ապահովելով ինչպես կիրառվող օրենսդրության, այնպես էլ պետական հակազդեցության համաչափությունը կատարված հանցանքին, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը:

Հարկ է արձանագրել նաև, որ պատժելով հանցագործին և վերականգնելով վերջինիս կողմից խախտված սոցիալական արդարությունը՝ պետությունը միաժամանակ պաշտպանում է քրեական օրենքի հեղինակությունը և ձևավորում հարգանք նրա նկատմամբ:

Պատժի ենթարկվածների վերասոցիալականացումն ինքնին բազմաբովանդակ հասկացություն է և նման բարդ գործընթացի միակ, ճիշտ և անսխալ հասկացության ձևակերպում, ըստ էության, հնարավոր չէ սահմանել: Այդուհանդերձ, որպես վերասոցիալականացման էության առավել ընդգրկուն հասկացություն սահմանվում է. «Վերասոցիալականացումը դատապարտյալի գիտակցական վերականգնումն է որպես հասարակության սոցիալականացված, լիիրավ անդամի սոցիալական կարգավիճակում, որն իրականացվում է դատապարտյալի նկատմամբ իրավական, կազմակերպական, հոգեբանամանկավարժական, դաստիարակչական և այլ համալիր միջոցների կիրառմամբ՝ հակաօրինական արարքների կրկնությունը կանխելու նպատակով»⁵:

Վերասոցիալական միջոցառումների մշակումն ու իրականացումն անհրաժեշտաբար մի շարք թիրախային նպատակներ պետք է հետապնդի, մասնավորապես՝ ի թիվս այլնի այն պետք է նպատակ հետապնդի նպաստելու հանցանք կատարած անձի մոտ իրավահպատակ վարքագծի դրսևորմանը, իրավագիտակցության բարձրացմանը, ինչպես նաև նոր հանցագործությունների կանխմանը:

⁴ Տե՛ս ՀՀ օրենք «Պրոբացիայի մասին», ՀՕ-48-Ն, ընդունվել է 2016 թվականի մայիսի 17-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2016 թվականի հունիսի 4-ին:

⁵ Տե՛ս Հ.Խաչիկյան, ՀՀ քրեակատարողական իրավունք, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2024, էջ 111, 115:

Հարկ է նշել, որ պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում պատիժ կատարող մարմինների և հիմնարկների առաջնային և առավել բարդ խնդիրներից է դատապարտյալի վերասոցիալականացման գործընթացի ապահովումը:

Քրեական օրենքը նախատեսում է խստությամբ, բնույթով և հանցագործի նկատմամբ ներգործության առանձնահատկություններով տարաբնույթ պատժատեսակներ, որը հնարավորություն է տալիս դատարանին հաշվի առնելով հանցագործության և հանցագործի վտանգավորության աստիճանը, դրան համապատասխան նշանակել արդարացի պատիժ, որն առավելագույն կնպաստի ինչպես դատապարտյալի վերասոցիալականացմանը, այնպես էլ սոցիալական արդարության վերականգնմանը և նոր հանցագործությունների կանխմանը:

Պատժի համակարգում հանրային աշխատանքներ պատժատեսակն ուրույն տեղ է զբաղեցնում: Այն դասվում է դատապարտյալին նյութական զրկանքներ պատճառող պատժատեսակների շարքը, և միաժամանակ, այս կամ այն կերպ սահմանափակում նաև դատապարտյալի ազատությունը:

Սույն հետազոտությունը նպատակ է հետապնդում ուսումնասիրելու հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի՝ որպես պատժի համակարգում ներառված ինքնուրույն պատժատեսակի դերը և նշանակությունը պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում, վեր հանելու դրա արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված հնարավոր լուծումները, ինչպես նաև նպատակ է հետապնդում ուսումնասիրելու տվյալ պատժատեսակի նշանակման փուլում իրավակիրառ պրակտիկայում ի հայտ եկած խնդիրները:

1. Հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դերն ու նշանակությունը պատժի նպատակների իրացման համատեքստում:

Սկսած 1970-ական թվականներից ժամանակակից քրեական արդարադատությունը սահմանել է պատժի նոր տեսակներ, որոնք կիրառվել են որպես ազատազրկմանն այլընտրանք: Այդպիսի պատժատեսակներից էր նաև հանրային աշխատանքը/ծառայությունը, որի քրեաիրավական հայեցակարգը ընդգրկել է այն հիմնական գաղափարը, որ այդ պատժատեսակի կատարմամբ հնարավոր լինի հասնել միաժամանակ մի քանի նպատակների: Մասնավորապես՝ համապատասխան պատժատեսակի իրագործմամբ մի կողմից հնարավոր լինի հասնել հանցանք կատարած անձի վերասոցիալականացմանը, իսկ մյուս կողմից՝ հասցված վնասի վերականգնմանը, ինչն իրենից ներկայացնում է կատարված հանրօգուտ աշխատանքի միջոցով պատճառված վնասի փոխհատուցում:

Հարկ է նշել, որ հանրային աշխատանքը չի կատարվում շահույթ ստանալու նպատակով, այլ այն կատարվում է հանրության համար գործող հանրային մարմնի համար և այդ աշխատանքից որոշ չափով անուղղակիորեն օգուտ է ստանում պետությունը՝ նկատի ունենալով, որ հակառակ դեպքում այդ աշխատանքը պետք է կատարվի այդ նպատակով վարձված անձանց կողմից: Բացի այդ, ի տարբերություն ազատազրկման կամ ազատությունից զրկելու հետ

կապված այլ պատիժների՝ այն քիչ ծախսատար է, քանի որ պետության կողմից հանցանք կատարած անձի պահման համար չեն ծախսվում նյութական միջոցներ:

Հանրային աշխատանքներ պատժատեսակն ունի նաև մի քանի ընդգծված այլ առավելություններ, մասնավորապես՝ չի խզվում հանցանք կատարած անձի և վերջինիս ընտանիքի միջև կապը, անձի վերասոցիալականացումն իրականացվում է առանց մեկուսացման, նվազեցնում է ազատազրկման բացասական հետևանքները, բանտային միջավայրի ազդեցությունը, այլ դատապարտված անձանց հետ կապերի ձևավորումը:

Այլ երկրների փորձի ուսումնասիրության շրջանակներում՝ հարկ է նշել, որ օրինակ՝ Շվեյցարիայում չվճարվող հանրային աշխատանքը կատարվում է հանրության շահերի և կարիքավորներին օգնության համար⁶: Սերբիայի օրենսդրությամբ նախատեսվում է, որ հանրօգուտ աշխատանքը բնույթով պետք է այնպիսին լինի, որ չխախտի անձի արժանապատվությունը, պետք է որոշակի շոշափելի կամ ոչ շոշափելի բարիք ստեղծի հանրության համար⁷: Խորվաթիայի քրեական օրենսդրության մեջ առաջին անգամ տեղ գտնելիս հանրային աշխատանքը կարգավորում է ստացել որպես ազատության պայմաններում ընդհանուր բարօրության համար կատարվող աշխատանք⁸: Բոսնիա և Հերցեգովինայում Սպրսկա շրջանի օրենսդրությամբ առանձին սահմանվել է, որ հանրային կարևորության աշխատանք նշանակում է սոցիալապես օգտակար աշխատանք, որը չի խախտում անձի արժանապատվությունը և որը չի իրականացվում շահույթ ստանալու նպատակով⁹:

Հարկ է նշել, որ թեև տարբեր ժամանակներում հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը կապված կիրառելիության հետ պրակտիկ խնդիրներով ենթարկվել է որոշակի քննադատությունների և ի կատար ածման ընթացակազային, կազմակերպչական բնույթի փոփոխությունների, այդուհանդերձ, պետք է արձանագրել, որ նշված պատժատեսակի հիմքում դրված հայեցակարգը, այն է՝ հանրության համար առանց վարձատրության օգտակար աշխատանքների կատարմամբ նպաստել հանցանք կատարած անձի վերասոցիալականացմանը, փոփոխության չի ենթարկվել:

Հաշվի առնելով քրեական արդարադատության՝ պատժողական քաղաքականությունից դեպի վերականգնողական արդարադատություն անցման անհրաժեշ-

⁶Տե՛ս «Համայնքային աշխատանք, էլեկտրոնային մոնիթորինգ և պրոբացիոն օգնություն», Շվեյցարիայի կոնֆեդերացիա:

⁷Տե՛ս Յակուլին, Վ. (2018): Սլովենիայի այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցները և քրեական օրենսդրությունը. Հիմնական իրավական բնութագրերը և կիրառման փորձը: Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցներ (Տարածաշրջանային քրեական իրավունք, կիրառման փորձ և բարելավման միջոցառումներ) (էջ 95–109): Բելգրադ. ԵԱՀԿ առաքելություն Սերբիայում:

⁸Տե՛ս Կամբոլսկի, Վ. (2015): «Մակեդոնիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի գիտական և գործնական մեկնաբանություն»: Սկոպյե. Իրավագիտության ֆակուլտետ:

⁹Տե՛ս Բաբիչ, Մ., և Մարկովիչ, Ի. (2018): «Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցները և քրեական իրավունքը Բոսնիա և Հերցեգովինայում» (օրենսդրական կարգավորման մեթոդ և կիրառման փորձ): Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցներ (տարածաշրջանային քրեական իրավունք, կիրառման փորձ և բարելավման միջոցառումներ) (էջ 201–217): Բելգրադ. ԵԱՀԿ առաքելություն Սերբիայում:

տությունը՝ Եվրոպայի խորհրդի կողմից ձևավորվել են մի շարք սկզբունքներ՝ ուղղված անդամ երկրներին:

Քննարկվող հարցին առավել վերաբերելի է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից 2017 թվականին ընդունված «Համայնքային սանկցիաների և միջոցների վերաբերյալ հանձնարարականը»¹⁰:

Վկայակոչված հանձնարարականի ընդունման հիմքում ընկած է եղել այն համոզմունքը, որ համայնքային միջոցներն ու սանկցիաները հանցավորության դեմ պայքարի կարևոր միջոց են, նպաստում են հանցավորության բացասական հետևանքները կրճատելուն և կանխում ազատագրկման հետևանքով վրա հասնող բացասական հետևանքները: Ըստ հանձնարարականի՝ համայնքային սանկցիան և միջոցները բացատրվում է որպես ցանկացած պատասխանատվության միջոց/սանկցիա, որը ազատության նկատմամբ որոշակի սահմանափակումների և պարտավորությունների կիրառմամբ հանցանք կատարած անձին պահում է հասարակության մեջ:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված մեկ այլ Հանձնարարականով սահմանվում է նաև, որ համայնքային ծառայությունը/ հանրային աշխատանքը/ պատասխանատվության միջոց է կամ հանրային սանկցիա, որը ներառում է պրոբացիայի ծառայության կողմից չվճարվող աշխատանքի կազմակերպումն ու վերահսկողությունը, ինչը կատարվում է հանրության շահերի համար՝ որպես հանցագործությամբ հասցված վնասի իրական կամ սիմվոլիկ վերականգնում: Այն չպետք է իրենում պիտակավորում պարունակի և պրոբացիայի աշխատակիցները պետք է գտնեն այն միջոցները, որով հնարավոր կլինի անձին սոցիալապես վերաինտեգրել: Համայնքային ծառայությունը կամ աշխատանքը չպետք է իրականացվի պրոբացիայի ծառայության, աշխատակիցների շահերի կամ կոմերցիոն նպատակների համար: Աշխատանքի կամ ծառայության տեսակն ընտրելիս պրոբացիայի ծառայությունը պետք է հաշվի առնի ինչպես հանրության, այնպես էլ հանցանք կատարած անձի անվտանգությունը: Համայնքային ծառայության նկատմամբ վերահսկողությունը չպետք է դիտարկվի որպես սոսկ հսկող գործառույթ, այլ որպես խորհրդատվություն տալու, օգնելու և մոտիվացնելու գործիք: Այն, ըստ անհրաժեշտության, կարող է համատեղվել վերապատրաստումների, կարողությունների զարգացման և հետազայում աշխատանք գտնելուն աջակցելու հետ¹¹:

Նշվածի չափորոշիչների համատեքստում ուսումնասիրելով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի օրենսդրական ամրագրման հետ կապված խնդիրները, ինչպես նաև նշված պատժատեսակի նշանակման հետ կապված խնդիրները՝ հարկ է արձանագրել, որ

¹⁰Տե՛ս Նախարարների կոմիտեի անդամ պետություններին ուղղված համայնքային պատժամիջոցների և միջոցառումների վերաբերյալ Եվրոպական կանոնների վերաբերյալ CM/Rec (2017) 3 առաջարկություն, 2017 թվականի մարտի 22:

¹¹Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիայի կանոնների վերաբերյալ Նախարարների կոմիտեի անդամ պետություններին ուղղված CM/Rec (2010) 1 առաջարկություն, 20 հունվարի 2010թ.:

օրենսդրական առումով հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դիրքը պատժի համակարգում Գործող քրեական օրենսդրությամբ ենթարկվել է էական փոփոխության՝ նկատի ունենալով, որ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը սահմանվել է որպես ինքնուրույն կիրառվող հիմնական պատիժ՝ ի տարբերություն Նախկին քրեական օրենսգրքի, որով հանրային աշխատանքները կիրառվում էին միայն որպես ազատագրկման այլընտրանք՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով ազատագրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ¹²:

Ավելին, եթե Նախկին քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի որևէ հոդվածի սանկցիայում հանրային աշխատանքները որպես պատժատեսակ նշված չէին, ապա Գործող քրեական օրենսգրքով արդեն ամրագրված են, մասնավորապես՝ հանրային աշխատանքները կարող են նշանակվել քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում, ինչպես նաև տուգանքը հանրային աշխատանքներով փոխարինելու դեպքերում, երբ դատարանը տուգանքը կամ տուգանքի չվճարած մասը փոխարինում է հանրային աշխատանքներով:

Հարկ է նշել նաև, որ շատ երկրներում, ինչպիսիք են Ռուսաստանը, Վրաստանը, Լեհաստանը, ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան հանրային աշխատանքները չեն հանդիսանում ինքնուրույն պատիժներ, այլ հանդիսանում են ազատագրկմանն այլընտրանքային պատիժներ:

Գործող քրեական օրենսգրքի համաձայն՝ հանրային աշխատանքները դատարանի նշանակված և իրավասու մարմնի որոշած վայրում չվարձատրվող, դատապարտյալի ուսումնառությունից կամ աշխատանքից ազատ ժամանակահատվածում նրա կողմից հանրության համար օգտակար այնպիսի աշխատանքների կատարումն է, որոնք չեն վտանգում նրա ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջությունը: Հանրային աշխատանքների ժամկետը հաշվարկվում է ժամերով և կարող է դատարանի կողմից սահմանվել դատապարտյալի համաձայնությամբ ոչ ավելի, քան օրական 4 ժամ տևողությամբ ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործությունների համար՝ 60-270 ժամ տևողությամբ¹³:

Հանրային աշխատանքների կատարման և կրման կարգը նախատեսված է քրեակատարողական օրենսդրությամբ: Հանրային աշխատանքների կատարումը և վերահսկողությունն օրինական ուժի մեջ մտած եզրափակիչ դատական ակտի հիման վրա ապահովում է պրոբացիայի ծառայությունը:

Հանրային աշխատանքներ նշանակելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը ստանալուց հետո պրոբացիայի ծառայողն անհապաղ, բայց ոչ ուշ քան երկու աշխատանքային օրվա ընթացքում պարզում է դատապարտյալի գտնվելու վայրը, նրա հետ կապ է հաստատում, նրան պատշաճ ծանուցում է Պրոբացիայի ծառայություն ներկայանալու վերաբերյալ, կազմում է անձնական գործ, վերահսկողության պլան, լրացնում հաշվառման քարտ: Հանրային

¹² Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-528-Ն, ընդունվել է 2003 թվականի ապրիլի 18-ին, չի գործում 2022 թվականի հուլիսի 1-ից, հոդված 54:

¹³ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 2021 թվականի մայիսի 5-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին, հոդված 60:

աշխատանքների կատարման ժամկետի սկիզբը հաշվարկվում է դատապարտյալի՝ հանրային աշխատանքում փաստացի ներգրավվելու պահից:

Դատապարտյալը պարտավոր է դատավճռով սահմանված ողջ ժամանակահատվածի ընթացքում պահպանել այն մարմինների կամ կազմակերպությունների ներքին աշխատանքային կանոնները, որտեղ նա կատարում է հանրային աշխատանքները, բարեխիղճ վերաբերմունք դրսևորել աշխատանքին, աշխատել իր համար որոշված վայրերում, ինչպես նաև բնակության վայրը փոխելու դեպքում այդ մասին տեղյակ պահել պրոբացիայի ծառայությանը¹⁴:

Հարկ է նշել, որ Գործող քրեական օրենսգրքով շոշափելի կրճատվել է հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի թույլատրելի նվազագույն և առավելագույն ժամկետները:

Մասնավորապես՝ եթե Նախկին քրեական օրենսգրքով հանրային աշխատանքների կատարման համար սահմանված էր 270-ից 2200 ժամ տևողություն, Գործող քրեական օրենսգրքով այդ ժամանակահատվածը զգալիորեն նվազել է՝ սահմանելով 60-ից 270 ժամ տևողություն, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ կարող է նաև 60 ժամից պակաս լինել (տուգանքը հանրային աշխատանքներով փոխարինելիս):

Նշվածի կապակցությամբ պետք է արձանագրել, որ հանրային աշխատանքների կատարման ժամաքանակի նման էական կրճատումը պատժի նպատակների իրացվելիության տեսանկյունից արդարացված չէ, քանի որ մեր գնահատմամբ բավարար չէ շահառուի մոտ իրավահպատակ վարքագիծ ձևավորելու, վերջինիս վերասոցիալականացումն ապահովելու համար:

Մյուս կողմից՝ այն Պրոբացիայի ծառայությանը ռեսուրսների նվազեցման և արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորություն է տալիս՝ նկատի ունենալով, որ Գործող քրեական օրենսգրքով սահմանված ժամաքանակի սահմաններում հանրային աշխատանքները տևում են 2-3 ամիս:

Նշվածի համատեքստում պետք է արձանագրել, որ ժամաքանակի կրճատմանը զուգահեռ նշված պատժատեսակի կատարման ընթացքում Պրոբացիայի ծառայության կողմից չեն ձեռնարկվում կամ բավարար չափով չեն ձեռնարկվում դատապարտյալի վերասոցիալականացմանն ուղղված միջոցառումներ: Մասնավորապես՝

Թեև առկա իրավակարգավորումների համաձայն՝ Պրոբացիայի ծառայությունը յուրաքանչյուր ծառայողի վերաբերյալ ռիսկերի և կարիքների գնահատման հիման վրա վերասոցիալականացման միջոցառումների առանձին ծրագիր պետք է կազմի՝ հաշվի առնելով պրոբացիայի շահառուի անձի առանձնահատկությունները¹⁵, սակայն գործնականում դրանք, որպես կանոն, կազմվում են միայն պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման դեպքերում փորձաշրջանում գտնվող անձանց նկատմամբ, իսկ որպես

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք, ՀՕ-246-Ն, ընդունվել է 2022 թվականի հունիսի 15-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին, հոդված 29:

¹⁵ Տե՛ս ՀՀ օրենք «Պրոբացիայի մասին», ՀՕ-48-Ն, ընդունվել է 2016 թվականի մայիսի 17-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2016 թվականի հունիսի 4-ին, հոդված 28:

հիմնական պատիժ հանրային աշխատանքների դատապարտված անձանց, կամ տուգանքի վճարման անհնարինության դեպքում տուգանքը հանրային աշխատանքներով փոխարինելու դեպքերում, ռիսկերի և կարիքների գնահատման գործիքը չի կիրառվում, շահառուների վերասոցիալականացմանն ուղղված անհատական ծրագրեր չեն կազմվում, արդյունքում նշված շահառուների ընդգրկմամբ փաստացի վերասոցիալականացման միջոցառումներ չեն իրականացվում:

Մինչդեռ, պատժի նպատակների իրացման տեսանկյունից էական է, այդ թվում՝ տվյալ պատժատեսակի դատապարտված անձանց հետ թիրախային վերասոցիալականացման միջոցառումների իրականացումը, ինչն անուղղակիորեն կնպաստի այդ պատժատեսակի արդյունավետության բարձրացմանը:

ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգով¹⁶ ամրագրված են վերասոցիալականացման միջոցառումների ու ծրագրերի մշակման կարգին և իրականացման ձևերին վերաբերելի կարգավորումներ: Ըստ այդմ՝ վերասոցիալականացման միջոցառումները տարբերակվում են՝ ելնելով կատարված հանցագործության բնույթից և ծանրության աստիճանից, հաշվի առնելով շահառուի սեռը, տարիքը, սոցիալիզացման և վիճակը, վերաբերմունքն իր կողմից կատարված հանցագործությանը և այլ առանձնահատկություններ:

Բացի այդ, առկա կարգավորումների համաձայն՝ վերասոցիալականացման միջոցառումները մշակվում են պրոբացիայի ծառայության կողմից, նշված գործընթացին կարող են ներգրավվել նաև փորձագետներ, մասնագետներ, մասնագիտացված կազմակերպություններ, անհրաժեշտության դեպքում վերասոցիալականացման միջոցառումները մշակելիս պրոբացիայի ծառայությունը կարող է համագործակցել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, հասարակական և այլ կազմակերպությունների ու ֆիզիկական անձանց հետ:

Հարկ է արձանագրել, որ թեև առկա օրենսդրական կարգավորումներին՝ գործնականում հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դատապարտված անձանց հետ փաստացի չեն իրականացվում վերասոցիալականացման միջոցառումներ և ներկայումս՝ հանրային աշխատանքների՝ որպես հիմնական պատժատեսակի ներգործության էությունը կայանում է կատարված աշխատանքների բովանդակության մեջ, որոնցում ներգրավվում են դատապարտյալները:

Այդ աշխատանքները թեև հանրորեն անհրաժեշտ են, բայց որպես կանոն, առանձին դեպքերում որոշակի շրջանակի դատապարտյալների մոտ ունեն ցածր վարկանիշ, մասնավորապես՝ դրանք բարեկարգման, փողոցների և հրապարակների մաքրման, բեռնման կամ բեռնաթափման և այլ հատուկ որակավորում չպահանջող աշխատանքներ են: Այլ կերպ՝ դրանք իրենցից ներկայացնում են ֆիզիկական բնույթի աշխատանքներ, մինչդեռ, պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում զուտ ֆիզիկական բնույթի աշխատանքների կատարումը բավարար չէ անձի մոտ մարդու, հասարակության, օրենքի, պետու-

¹⁶Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2023 թվականի մարտի 30-ի թիվ 452-Ն որոշմամբ հաստատված ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգ, 194-210 կետեր:

թյան, համակեցության կանոնների և հասարակությունում ընդունված այլ արժեքների հարգմանը, պաշտպանությանն ու պահպանությանն ուղղված վերաբերմունքի ձևավորման, ամրապնդման ու կայունացման վերջնարդյունքն ապահովելու համար:

Հանրային աշխատանքների ձևով պատժի կատարումն ապահովելու նպատակով ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության համապատասխան ստորաբաժանումը (այսուհետ՝ Ստորաբաժանում) դիմում է հասցեագրում պետական մարմիններին, առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպություններին և հիմնարկներին, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, որոնք 10 աշխատանքային օրվա ընթացքում առաջարկում են հանրային աշխատանքների կատարման վայրեր: Ստանալով տեղեկատվությունը՝ Ստորաբաժանումը կազմում է հանրային աշխատանքների կատարման վայրերի ընդհանուր ցանկ, որը հընթացս ենթակա է վերանայման:

Հարկ է նշել, որ հանրային աշխատանքների կատարման վայրը Ստորաբաժանման կողմից որոշվելու դեպքում հնարավորինս հաշվի է առնվում պրոբացիայի շահառուի կարծիքը, այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր դեպքում հանրային աշխատանքների կատարման վայրը պետք է լինի պրոբացիայի շահառուի հաշվառման վայրից (հաշվառման վայր չունենալու դեպքում՝ փաստացի բնակության վայրից) ոչ ավելի, քան 30 կմ հեռավորություն: Պրոբացիայի շահառուին կարող են առաջարկվել հետևյալ բնույթի աշխատանքներ, մասնավորապես՝ 1) բանվորական աշխատանքներ (բակերի բարեկարգում, շենքերի տանիքների վերանորոգում, ցանկապատերի ներկում, շենքերի կամ շինությունների կոսմետիկ վերանորոգում), 2) ոռոգման աշխատանքներ, 3) կանաչապատման աշխատանքներ, 4) հողի մշակման աշխատանքներ, 5) ճանապարհային նշանները ներկելու, մոնտաժելու աշխատանքներ, 6) պատմամշակութային վայրերի կամ զբոսայգիների մաքրման և բարեկարգման աշխատանքներ:

Ստորաբաժանման կողմից պրոբացիայի շահառուին համապատասխան աշխատանքներն առաջարկելիս հնարավորինս հաշվի է առնվում պրոբացիայի շահառուի սեռը, տարիքը, ֆիզիկական տվյալները, կրթությունը, մասնագիտությունը, աշխատանքային կամ մասնագիտական հմտությունները, ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներ¹⁷:

Նշվածի համատեքստում պետք է արձանագրել, որ թեև օրենսդրությամբ ամրագրվել է համապատասխան աշխատանքները պրոբացիայի շահառուին առաջարկելիս շահառուի սեռը, տարիքը, ֆիզիկական տվյալները, կրթությունը, մասնագիտությունը, աշխատանքային կամ մասնագիտական հմտությունները, ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներ հաշվի առնելը, սակայն գործնականում պետք է փաստել, որ վերը նշված աշխատանքներն իրենց բնույթով բացառապես ֆիզիկական աշխատանքներ են, մինչդեռ, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ շատ երկրներում հանրային աշխա-

¹⁷Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2023 թվականի մարտի 30-ի թիվ 452-Ն որոշմամբ հաստատված ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգ, գլուխ 5, «Պրոբացիայի ծառայության գործառույթները հանրային աշխատանքների ձևով պատիժը կատարելիս»:

տանքները ներառում են նաև ծերերին և հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի կենտրոններում աշխատանքը կամ սոցիալական ուղղվածությամբ այլ աշխատանքները, որոնք հանրային օգտակարության տեսանկյունից ոչ պակաս կարևոր և անհրաժեշտ են:

Հետևաբար՝ կարծում ենք, որ պետք է ընդլայնել Պրոբացիայի շահառուներին առաջարկվող աշխատանքները՝ ներառելով այդ թվում՝ հանրային օգտակարություն ապահովող սոցիալական բնույթի աշխատանքներ, ինչպես նաև չսահմանափակվել միայն զուտ աշխատանքների կատարումն ապահովելով, այլ յուրաքանչյուր դատապարտյալի վերաբերյալ կազմել դիսկերի և կարիքների գնահատման հիման վրա վերասոցիալականացման միջոցառումների առանձին ծրագիր՝ ներառելով դրանցում կատարված հանցագործության բնույթից, հանցանք կատարած անձից (տարիք, սեռ), կատարված հանցագործության նկատմամբ անձի վերաբերմունքից բխող առանձնահատկությունների հիման վրա վերասոցիալականացման միջոցառումներ:

2. Հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի նշանակման փուլում առկա գործնական խնդիրները:

Հարկ է նշել, որ իրավակիրառ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի նշանակման փուլում դատարանների կողմից դատապարտյալի համաձայնությունը հաշվի առնելու վերաբերյալ առկա են երկակի մոտեցումներ: Ինչով պայմանավորված սույն հոդվածի շրջանակներում առանձին ուսումնասիրության և վերլուծության են ենթարկվել ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային օրենսդրական կարգավորումները:

Այսպես, խոսելով առհասարակ պատժի հասկացության և նպատակների մասին, պետք է նշել, որ պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից կամ ազատություններից զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ, ինչից անուղղակիորեն բխում է, որ պատիժը նշանակվում է առանց հաշվի առնելու հանցագործություն կատարած անձի կարծիքը և կիրառվում է օբյեկտիվորեն գնահատելով կատարած արարքը:

Այլ կերպ՝ պետական հարկադրանքի էությունը կայանում է նրանում, որ այն պետության անունից իրականացվում է հանցանք կատարած անձի կամքին հակառակ կամ կամքն անտեսելով՝ միաժամանակ հետապնդելով հստակ նպատակներ՝ պահպանել և ամրապնդել իրավակարգը, արմատավորել անձի մոտ գիտակցական կարգապահությունը, օրենքի նկատմամբ հարգանքը, նպաստել անձի և հասարակության համընդհանուր բարեկեցությանը:

Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանցագործությամբ պատճառված վնասի բնույթով և չափով, հանցագործության եղանակով, տեղով, ժամանակով, հանցագործության շարժառիթներով և նպատակներով, դիտավորության կամ

անզգուշության տեսակով, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող ու ծանրացնող հանգամանքներով, ինչպես նաև նշանակվող պատժի՝ հանցավորի վերասոցիալականացման և իրավահպատակ վարքագծի ձևավորման գործընթացի ու նրա ընտանիքի կենսապայմանների վրա ազդեցությամբ¹⁸:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, որպես կանոն, մեղադրյալի նկատմամբ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը նշանակվել է առանց վերջինի համաձայնության, այդուհանդերձ, արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը նշանակելիս դատարանների կողմից հաշվի է առնվել հանցանք կատարած անձի համաձայնությունը:

Նշվածը մեկնաբանվել է այն համատեքստում, որ նախ՝ հանցանք կատարած անձի համաձայնության առկայությունը բխում է հարկադիր աշխատանքի մասին արգելքի սկզբունքից, բացի այդ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի նշանակմանը վերաբերելի մի շարք հոդվածներում ուղղակիորեն նախատեսված է դատապարտյալի համաձայնության անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես՝ օրենսդիրը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 59-րդ և 60-րդ հոդվածներում նշելով «հաշվի առնելով դատապարտյալի դիրքորոշումը», «դատապարտյալի համաձայնությամբ» բառակապակցությունները, հստակ սահմանել է, որ հանրային աշխատանքները կարող են նշանակվել միայն դատապարտյալի համաձայնությամբ:

Ներպետական դատարանների կողմից կայացված մի շարք դատական ակտերի ուսումնասիրությամբ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի նշանակման կապակցությամբ մեղադրյալի համաձայնություն անհրաժեշտության վերաբերյալ հիմնավորումներում հղում է կատարվել նաև «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 4-րդ հոդվածի վրա և քննարկման առարկա հարցը մեկնաբանվել է այն համատեքստում, որ առանց անձի համաձայնության վերջինի նկատմամբ որպես պատիժ հանրային աշխատանքներ նշանակելը կհանգեցնի Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի խախտման:

Մասնավորապես՝ Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածն արգելում է հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքը: Նշված հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ ոչ ոք չպետք է հարկադրվի կատարել հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք, իսկ 3-րդ մասով նշվում են բացառությունները, որոնց շարքում է ազատագրկման պայմաններում պահանջվող աշխատանքը, ինչից բխում է, որ հարկադիր աշխատանքը կարող է կիրառվել միայն այն ժամանակ, երբ կա օրինական դատավճիռ և անձը պատժվում է ազատագրկմամբ: Եթե անձը ազատագրկման չի ենթարկվում, ապա նրան աշխատանք պարտադրելը, որպես պատիժ, դուրս է Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված բացառություններից, հե-

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 2021 թվականի մայիսի 5-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին, հոդված 69:

տևաբար՝ նման աշխատանքը դիտարկվում է որպես հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք:

Գտնում ենք, որ նման մեկնաբանությունը չի բխում ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային օրենսդրությունից և դատական պրակտիկայից:

Նախ՝ ՀՀ Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի կարգավորումներին համապատասխան, ամրագրում է պարտադիր և հարկադիր աշխատանքի արգելքը՝ հստակ սահմանելով աշխատանքի այն տեսակները, որոնք չեն համարվում այդպիսին:

Մասնավորապես՝ պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք չի համարվում՝ 1) այն աշխատանքը, որը, օրենքին համապատասխան, կատարում է դատապարտված անձը, 2) զինվորական կամ այլընտրանքային ծառայությունը, 3) յուրաքանչյուր աշխատանք, որը պահանջվում է բնակչության կյանքին կամ բարօրությանը սպառնացող արտակարգ իրավիճակների ժամանակ¹⁹:

Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքով նույնպես ամրագրված է պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանքի արգելքի սկզբունքը²⁰: Միաժամանակ, ամրագրված է նաև պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանքի սահմանումը:

Ըստ այդմ, պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք է համարվում որևէ ձևի հարկադրանքի գործադրմամբ կամ գործադրման սպառնալիքի տակ անձից պահանջվող կամ անձի կողմից կատարվող ցանկացած աշխատանքը կամ ծառայությունը, որի համար այդ անձը կամավոր չի հայտնել իր համաձայնությունը:

Հարկ է նշել նաև, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով նույնպես հստակ սահմանվել են աշխատանքի այն տեսակները, որոնք չեն համարվում պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք, ընդ որում՝ դրանք նույնական են ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված բացառությունների հետ:

Այլ կերպ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և աշխատանքային օրենսգրքով հստակ սահմանված է, որ այն աշխատանքը, որը, օրենքին համապատասխան, կատարում է դատապարտված անձը, չի համարվում պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք:

Կոնկրետ դեպքում հստակ է՝ առկա չէ որևէ սահմանազատում առ այն, թե որ պատժատեսակի համար դատապարտված անձի մասին է խոսքը, ինչից աներկբա բխում է, որ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի դատապարտված անձի կողմից օրենքին համապատասխան կատարված աշխատանքը չի կարող դիտարկվել հարկադիր աշխատանքի համատեքստում, հետևաբար

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունված 2015 թվականի դեկտեմբերի 06-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2015 թվականի դեկտեմբերի 22-ին: Սկզնադրյուր՝ ՀՀՊՏ2015.12.21 /Հատուկ թողարկում, Հոդ.1118/:

²⁰ Տե՛ս ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, ՀՕ-124-Ն, ընդունվել է 2004 թվականի նոյեմբերի 9-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2005 թվականի հունիսի 21, հոդված 3.2 (հոդվածը լրացվել է 2022 թվականի հոկտեմբերի 5-ին, ՀՕ-360-Ն):

նման աշխատանքի նշանակման համար անձի համաձայնության առկայությունը պարտադիր բաղադրիչ չի կարող համարվել:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված այն կարգավորմանը, որ հանրային աշխատանքները դատապարտյալի համաձայնությամբ ոչ ավելի, քան օրական 4 ժամ տևողությամբ սահմանվում են ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործությունների համար՝ 60-270 ժամ տևողությամբ, ապա հարկ է նշել, որ վկայակոչված հոդվածի պարզ վերլուծությունից տեսանելի է, որ դատապարտյալի համաձայնությունը վերաբերում է ոչ թե դատարանի կողմից իր նկատմամբ որպես պատիժ հանրային աշխատանքներ նշանակելու կամ չնշանակելու վերաբերյալ համաձայնություն տալուն, այլ վերաբերում է արդեն իսկ նշանակված հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի կատարման ընթացակարգերին:

Մասնավորապես՝ օրենսդիրը սահմանելով հանրային աշխատանքների կատարման համար օրական առավելագույնը 4 ժամ տևողություն, դատապարտյալին հնարավորություն է ընձեռել ավելի պակաս ժամանակով հանրային աշխատանքներ կատարելու, ինչպես նաև իր համաձայնությունը տալու առավելագույնը 4 ժամ տևողությամբ աշխատանքներ կատարելու օրվա կոնկրետ ժամանակահատվածի համար:

Եվ նշվածն ինքնանպատակ չէ՝ նկատի ունենալով, որ հանրային աշխատանքները դատապարտյալի ուսումնառությունից կամ աշխատանքից ազատ ժամանակահատվածում նրա կողմից հանրության համար օգտակար աշխատանքների կատարումն է, հետևաբար՝ օրենսդրի կողմից օրական առավելագույնը 4 ժամ տևողություն սահմանելը և դրա կապակցությամբ դատապարտյալի համաձայնությունը հաշվի առնելը բխում է նշված պատժատեսակի կատարման ընթացակարգերի առավելագույնս արդյունավետ իրացման անհրաժեշտությունից:

Այլ մեկնաբանման դեպքում՝ ստացվում է, որ պատժի համակարգում որպես առանձին պատժատեսակ ընդգրկված հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը կարող է նշանակվել բացառապես մեղադրյալի համաձայնության դեպքում, ինչն անուղղակիորեն կխաթարի տվյալ պատժատեսակի նշանակման արդյունավետությանը:

Իսկ ինչ վերաբերում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի 8-րդ մասում ամրագրված «հաշվի առնելով դատապարտյալի դիրքորոշումը» ձևակերպմանը, ապա հարկ է նշել, որ նշված հոդվածի համակարգային վերլուծությամբ տեսանելի է, որ համաձայն հոդվածի 8-րդ մասի՝ այն դեպքերում, երբ տուգանքը նշանակելուց հետո դատապարտյալը նյութական վիճակի վատթարացման հետևանքով գրկվել է տուգանքը վճարելու հնարավորությունից, օրենսդիրը դատապարտյալի համար սահմանել է տուգանքը վճարելու համար երկընտրելի հնարավորություն, մի դեպքում՝ առավելագույնը 1 տարի ժամկետով երկարաձգելու տուգանքի վճարման համար սահմանված վերջնաժամկետը, մյուս դեպքում՝ այն հանրային աշխատանքների փոխարինելու՝ հանրային աշխատանքների 24 ժամը հաշվարկելով հանցանք կատարելու պահին նվազագույն աշխատավարձի չափով:

Տվյալ դեպքում՝ օրենսդրի կողմից բնավ ինքնանպատակ չէ պատժի կատարման և պատժի նպատակների իրացման տեսանկյունից դատապարտյալի համար սահմանել տուգանքի վճարման երկընտրելի հնարավորություն՝ դատապարտյալի համապատասխան դիրքորոշումը հաշվի առնելով:

Այլ կերպ՝ «դատապարտյալի համապատասխան դիրքորոշումը հաշվի առնելով» ձևակերպումը վերաբերում է ոչ թե տուգանքը հանրային աշխատանքներով փոխարինելուն համաձայնություն տալուն, այլ վերաբերում է նյութական վիճակի վատթարացման հետևանքով տուգանքը վճարելու հնարավորությունից զրկվելու արդյունքում տուգանքը վճարելու նպատակով օրենսդրի կողմից սահմանված երկընտրելի հնարավորություններից իր համար առավել նախընտրելին ընտրելուն:

Ընդ որում, նման իրավակարգավորման ամրագրման արդյունքում օրենսդրի կողմից տուգանքը վճարելու հնարավորությունից զրկված դատապարտյալները հստակ տարանջատվել են տուգանքը վճարելուց խուսափող դատապարտյալներից, որոնց համար օրենսդիրն ամրագրել է այլ իրավակարգավում, մասնավորապես՝ նման դեպքում բռնազանձվում է դատարանի որոշած տուգանքի չափին համարժեք գույք, եթե այդպիսին առկա է: Եթե այդպիսի գույք առկա չէ, ապա տուգանքը փոխարինվում է ազատագրկմամբ՝ ազատագրկման 3 օրը հաշվարկելով նվազագույն աշխատավարձի դիմաց:

Քննարկման առարկա խնդրի կապակցությամբ ներպետական առանձին դատարանների կողմից արված մեկնաբանությունները նաև միջազգային օրենսդրության և դատական պրակտիկայի ուսումնասիրության և վերլուծության հենք է ստեղծում, որի շրջանակներում անհրաժեշտ է հստակ ընդգծել «հարկադիր աշխատանք» եզրույթի բովանդակությունը՝ սահմանազատելով այն «հանրային աշխատանքներ» պատժատեսակից: Ըստ այդմ՝ հարկադիր աշխատանքը չի ներառում այն աշխատանքը, որը անձը պետք է կատարի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի հիման վրա՝ պայմանով, որ այդ աշխատանքը կատարվելու է պետական իրավասու մարմնի վերահսկողության տակ²¹:

Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Ոչ ոք չպետք է պահվի ստրկության մեջ կամ անազատ վիճակում:

2. Ոչ ոք չպետք է պարտադրվի կատարելու պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք:

3. Սույն հոդվածի նպատակների համար «պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք» հասկացությունը չի ներառում՝

ա. ցանկացած աշխատանք, որը սովորաբար պահանջվում է կատարել սույն Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի դրույթների համաձայն կալանքի տակ գտնվելու կամ նման կալանքից պայմանականորեն ազատված լինելու ընթացքում,

բ. զինվորական բնույթի ցանկացած ծառայություն, իսկ այն երկրներում, որտեղ օրինական է ճանաչվում զինվորական ծառայությունից հրաժարվելը՝ համոզ-

²¹Тетерятников Николай Юрьевич, Андреев Александр Владимирович <Разграничение принудительного труда и принудительных работ в российском и международном праве>. <Право>, 2022 г.

մունքներից ելնելով՝ պարտադիր զինվորական ծառայության փոխարեն նշանակված ծառայությունը,

գ. ցանկացած ծառայություն, որը պարտադիր է բնակչության կյանքին կամ բարեկեցությանը սպառնացող արտակարգ դրության կամ աղետի դեպքում,

դ. սովորական քաղաքացիական պարտականությունների մաս կազմող ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն²²:

Կոնվենցիոն մեջբերված հոդվածի վերլուծության համատեքստում նախ պետք է պարզել, թե որ աշխատանքն է Կոնվենցիայի իմաստով համարվում «պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք»:

Հարկ է նշել, որ «պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք» եզրույթի հասկացությունը Կոնվենցիայի հիշատակված հոդվածում ամրագրված չէ: Նման ամրագրում առկա չէ նաև Եվրոպայի խորհրդի այլ փաստաթղթերում²³:

«Վան դեր Մուալեն ընդդեմ Բելգիայի» գործով²⁴ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք» եզրույթը մեկնաբանելիս հղում է կատարել «Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին» կոնվենցիային²⁵:

Հիշատակված կոնվենցիան, որն ընդունվել է Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության կողմից 1930 թվականի հունիսի 28-ին, Ժնևում, սահմանել է, որ Կոնվենցիան վավերացնող Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ պարտավորվում է հնարավորինս ամենասեղմ ժամկետում վերացնել հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի կիրառումն իր բոլոր ձևերով: Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվել է նաև «հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք» եզրույթը՝ համաձայն որի Կոնվենցիայի նպատակների համար նշված եզրույթը նշանակում է՝ որևէ պատժի սպառնալիքի տակ որևէ անձից պահանջվող ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, որի համար այդ անձը չի հայտնել իր համաձայնությունը:

Հարկ է նշել, որ «Վան դեր Մուալեն ընդդեմ Բելգիայի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշված մեկնաբանությունը հիմք է ընդունել Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասը մեկնաբանելիս: Նշված գործով փաստաբանի փորձնակ-օգնականն անվճար հիմունքներով պաշտպանել է չքավոր մեղադրյալների իրավունքները, իսկ հետագայում՝ իր կողմից կատարած աշխատանքը դիտարկելով որպես հարկադիր աշխատանք, դիմել է դատարան: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը չի համաձայնել վերջինիս հետ՝ գտնելով, որ

²² «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից, 04.11.1950:

²³ Руководство по статье 4 конвенции о защите прав человека и основных свобод <Запрещение рабства и принудительного труда>.

²⁴ St'u Վան դեր Մուալեն ընդդեմ Բելգիայի թիվ 8919/80 գանգատով Եվրոպական դատարանի 1983 թվականի նոյեմբերի 23-ի վճիռը:

²⁵ «Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին» կոնվենցիա, ընդունվել է 1930 թվականի հունիսի 28-ին, Ժնևում, վավերացվել է Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից 2004 թվականի հոկտեմբերի 25-ին:

նշված աշխատանքը փաստաբանի փորձնակ-օգնականը կատարել է իր մասնագիտական որակների բարձրացման նպատակով, իր ցանկությամբ, բացի այդ ունեցել է նաև բավականին ազատ ժամանակ վճարովի աշխատանք կատարելու համար:

«Դե Վիլոն, Օօմսը և Վերսիպն ընդդեմ Բելգիայի» գործով²⁶ Մարդու իրավույթների եվրոպական դատարանը նույնպես Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի խախտում չի արձանագրել: Մասնավորապես՝ թափառաշրջիկները, որոնց տեղավորել են հատուկ կենտրոնում չնչին աշխատավարձով աշխատանք են կատարել: Դիմելով Եվրոպական դատարան՝ վերջիններս դժգոհել են, որ կարգապահական պատասխանատվության սպառնալիքի ներքո չնչին աշխատավարձով ստիպված աշխատանք են կատարել, սակայն այս դեպքում նույնպես Եվրոպական դատարանը խախտում չի արձանագրել, քանի որ նրանք այդ աշխատանքը կատարել են սոցիալական վերականգնման նպատակով:

«Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին» կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Այնուամենայնիվ, «հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք» եզրույթը սույն Կոնվենցիայի նպատակների համար չի ներառում.

ա) պարտադիր զինվորական ծառայության մասին օրենքներով պահանջվող և զուտ զինվորական բնույթի ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն,

բ) լրիվ ինքնակառավարվող երկրի քաղաքացիների սովորական քաղաքացիական պարտականությունների մաս կազմող ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն,

գ) դատարանի կայացրած դատավճռի հետևանքով անձից պահանջվող ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն՝ այն պայմանով, որ այդ աշխատանքը կամ ծառայությունը կատարվի պետական մարմնի վերահսկողության կամ հսկողության ներքո, և որ նշված անձը չփոխանցվի կամ հանձնվի մասնավոր անձանց, ընկերությունների կամ ընկերակցությունների տնօրինմանը,

դ) արտակարգ իրավիճակների պայմաններում պահանջվող ցանկացած աշխատանք կամ ծառայություն, այսինքն՝ պատերազմի, տարերային աղետի կամ դրա սպառնալիքի դեպքերում, ինչպիսիք են հրդեհները, ջրհեղեղները, սովը, երկրաշարժը, սուր համաճարակները կամ անասնային համաճարակները, կենդանիների, միջատների կամ մակաբույծների հարձակումները և ընդհանրապես այն իրավիճակները, որոնց դեպքում վտանգի են ենթարկվում կամ կարող են ենթարկվել ամբողջ բնակչության կամ նրա մի մասի կյանքը կամ նորմալ կենսապայմանները,

ե) համայնքային բնույթի փոքր ծավալի աշխատանքներ, որոնք կատարվում են տվյալ համայնքի անդամների կողմից համայնքի անմիջական օգուտի համար, և որոնք, հետևաբար, կարող են համարվել համայնքի անդամների սովորական քաղաքացիական պարտականություններ՝ պայմանով, որ համայնքի անդամները կամ նրանց անմիջական ներկայացուցիչները իրավունք ունենան այդ աշխատանքների նպատակահարմարության վերաբերյալ արտահայտել իրենց կարծիքը:

²⁶ Տե՛ս Դե Վիլոն, Օօմսը և Վերսիպն ընդդեմ Բելգիայի թիվ 2832/66, 2835/66, 2899/66 գանգատով Եվրոպական դատարանի 1971 թվականի հունիսի 18-ի վճիռը:

Այլ կերպ՝ վերը նշված բացառություններից գ) կետով նախատեսված բացառության պարզ վերլուծությունից ակնհայտ է, որ հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանք չի համարվում դատարանի կայացրած դատավճռի հետևանքով անձից պահանջվող ցանկացած աշխատանքը կամ ծառայությունը, պայմանով, որ՝

ա) այն կատարվում է պետական մարմնի վերահսկողության կամ հսկողության ներքո,

բ) նշված անձը չի փոխանցվում կամ հանձնվում մասնավոր անձանց, ընկերությունների կամ ընկերակցությունների տնօրինմանը:

Հարկ է նշել, որ «Հարկադիր և պարտադիր աշխատանքի մասին» հիշատակված կոնվենցիան վավերացվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2004 թվականի հոկտեմբերի 25-ին և ՀՀ օրենսդրության մաս է կազմում:

ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված կարգավորումների համաձայն՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հանրային աշխատանքների դատապարտված անձը կոնկրետ աշխատանքների կատարմանը ներգրավվում է ոչ թե իր կողմից կնքված պայամանագրի ուժով, այլ պետական իրավասու մարմնի՝ ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության, և համապատասխան կազմակերպության միջև կնքված պայմանագրի ուժով: Մասնավորապես՝ հանրային աշխատանքների կատարման վայրերը որոշելու նպատակով Ստորաբաժանումը համապատասխան կազմակերպության հետ կնքում է «Հանրային աշխատանքների ձևով պատիժ կրող անձին ժամանակացույցով սահմանված աշխատաժամերով ապահովելու մասին» պայմանագիր²⁷:

Պայմանագրի օրինակելի ձևի ուսումնասիրությամբ տեսանելի է, որ հանրային աշխատանքներ պատժի կատարման ամբողջ ընթացքի նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացվում է Ստորաբաժանման կողմից:

Հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի նշանակման փուլում իրավակիրառ դատական պրակտիկայում առկա են նաև որոշակի երկակի մոտեցումներ հանրային աշխատանքներն ազատագրկմամբ փոխարինելու օրենսդրական ընթացակարգերի կիրառման ընթացքում: Մասնավորապես՝

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 9-րդ մասով սահմանված է, թե որ դատապարտյալներն են համարվում հանրային աշխատանքները կատարելուց խուսափող²⁸:

Ինչպես տուգանք պատժատեսակի պարագայում, հանրային աշխատանքների դեպքում ևս օրենսդիրը կոշտ դիրքորոշում է դրսևորում հանրային աշխատանքները կատարելուց խուսափողների նկատմամբ՝ սահմանելով, որ հանրային աշխատանքները կատարելուց խուսափելու դեպքում այն փոխարինվում է ազատագրկմամբ՝ հանրային աշխատանքների 8 ժամը հաշվարկելով ազատագրկման 1 օրվա դիմաց:

²⁷ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2023 թվականի մարտի 30-ի թիվ 452-Ն որոշմամբ հաստատված ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգ, ձև 11:

²⁸ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 2021 թվականի մայիսի 5-ին, օրինական ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին, հոդված 60:

Հանրային աշխատանքներն ազատագրկմամբ փոխարինելու կանոնը սահմանելիս օրենսդիրը դրսևորել է նույն մոտեցումը, ինչը և տուգանք պատժատեսակի պարագայում և հստակեցրել, որ ազատագրկման ժամկետը չի կարող գերազանցել այն հոդվածի սանկցիայով տվյալ պատժատեսակի համար նախատեսված առավելագույն ժամկետը, որով նախատեսված հանցագործության համար անձը դատապարտվել է: Եթե հաշվարկի արդյունքով ազատագրկման ժամկետը պակաս է ստացվում այն հոդվածի սանկցիայով տվյալ պատժատեսակի համար նախատեսված նվազագույն ժամկետից, որով նախատեսված հանցագործության համար անձը դատապարտվել է, ապա պատիժը նշանակվում է հաշվարկի արդյունքով ստացված ժամկետի չափով: Այս կանոնով է իրականացվում հաշվարկը նաև այն դեպքում, երբ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի սանկցիայով ազատագրկում նախատեսված չէ: Այս դեպքում սահմանվող ազատագրկման ժամկետը չի կարող գերազանցել 1 տարին:

Հանրային աշխատանքների կատարման կարգն ու պայմանները խախտելու դեպքում պրոբացիայի ծառայողը եռօրյա ժամկետում դատապարտյալին ծանուցագործով հրավիրում է Պրոբացիայի ծառայություն, պարզում է կատարված խախտման պատճառը՝ անհրաժեշտության դեպքում պահանջելով համապատասխան փաստաթղթեր, և ըստ այդմ կազմում է արձանագրություն: Հարգելի պատճառների բացակայության դեպքում պրոբացիայի ծառայողը կազմում է արձանագրություն և միջնորդություն է ներկայացնում դատարան՝ դատապարտյալի նկատմամբ նշանակված հանրային աշխատանքներն ազատագրկմամբ փոխարինելու վերաբերյալ²⁹:

Հանրային աշխատանքներից խուսափելու դեպքում այն ազատագրկմամբ փոխարինելու գործընթացում առկա են որոշակի երկակի մոտեցումներ: Այսպես, այն դեպքերում, երբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի այն հոդվածի սանկցիայով, որով նախատեսված հանցագործության համար անձը դատապարտվել է, ազատագրկում նախատեսված չէ, ապա սահմանող ազատագրկման ժամկետը չի կարող գերազանցել 1 տարին: Սակայն իրավիճակն այլ է, երբ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունը մեղադրյալի կողմից կատարվել է առաջին անգամ:

Գործող քրեական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն կատարած անձը չի կարող դատապարտվել ազատագրկման:

Այսինքն, մի կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 7-րդ, 8-րդ մասերը սահմանում են, որ հանրային աշխատանքները կատարելուց խուսափելու դեպքում այն փոխարինվում է ազատագրկմամբ, մյուս կողմից՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն կատարած անձը չի կարող դատապարտվել ազատագրկման:

²⁹ Տե՛ս ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք, ՀՕ-246-Ն, ընդունվել է 2022 թվականի հունիսի 15-ին, ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հուլիսի 1-ին, հոդված 31:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ առանձին դեպքերում ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության կողմից ներկայացված միջնորդությունները՝ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը ազատագրկմամբ փոխարինելու վերաբերյալ, մերժվել են դատարանների կողմից՝ հաշվի առնելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված իմպերատիվ պահանջը և ՀՀ քրեական օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված կարգավորումն առ այն, որ քրեական օրենքի Ընդհանուր մասի նորմերը կարող են անալոգիայով կիրառվել, եթե դա չի վատթարացնում անձի վիճակը:

Գտնում ենք, որ քննարկվող դեպքերում դատարանները ոչ թե առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձի նկատմամբ ազատագրկման ձևով պատիժ են նշանակում, այլ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձի նկատմամբ արդեն իսկ նշանակված հանրային աշխատանքների ձևով նշանակված պատիժը փոխարինում են ազատագրկման ձևով պատժի, հետևաբար՝ կարծում ենք, որ դատարանների այն եզրահանգումը, որ առաջին անգամ հանցանք կատարած անձի նկատմամբ չի կարող նշանակվել ազատագրկման ձևով պատիժ, հիմնավոր չի կարող համարվել, քանի որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 5-րդ մասով հստակ նշված է, որ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձը չի կարող դատապարտվել ազատագրկման, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 7-րդ մասում օրենսդիրը սահմանել է, որ հանրային աշխատանքները կատարելուց խուսափելու դեպքում այն փոխարինվում է ազատագրկմամբ:

Այլ կերպ ասած՝ պատժի կրումից չարամտորեն խուսափելու դեպքում օբյեկտիվորեն առաջանում է պատժի խստացման անհրաժեշտություն, որը հանդիսանում է արդյունավետ միջոց և նպատակ է հետապնդում վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալականացնել պատժի ենթարկված անձին, կանխել հանցագործությունները:

Հետևաբար՝ հանրային աշխատանքներն ազատագրկմամբ փոխարինելու դեպքում պատժատեսակի խստացումը նշանակված պատժի կրումից չարամտորեն խուսափելու արդյունք է:

Հակառակ դեպքում՝ ստացվում է մի իրավիճակ, երբ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակված հանրային աշխատանքներ պատժից չարամտորեն խուսափելու դեպքում, պատժի նպատակները չեն իրացվի, մինչդեռ, հատկապես նման իրավիճակները բացառելու համար է օրենսդիրը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 7-րդ, 8-րդ մասերում, ինչպես նաև ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրել վերաբերելի իրավակարգավորումներ, որպիսի պայմաններում՝ գտնում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի Ընդհանուր մասի նորմերի անալոգիայի կիրառման վերաբերյալ և հատկապես այդ նորմերի կիրառմամբ անձի վիճակը վատթարացնելու վերաբերյալ պատճառաբանությունները խոցելի են:

Եզրակացություն

ՀՀ օրենսդրությունը պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում որդեգրել է վերասոցիալականացման քաղաքականություն, ինչն իրենից ներկայացնում է պատժի կրման ընթացքում այնպիսի համալիր միջոցառումների իրականացում, որն ուղղված կլինի հանցանք կատարած անձի մոտ մարդու, հասարակության, օրենքի, պետության, համակեցության կանոնների և հասարակությունում ընդունված այլ արժեքների հարգմանը, պաշտպանությանն ու պահպանությանն ուղղված վերաբերմունքի ձևավորմանը, ամրապնդմանն ու կայունացմանը, և կնպաստի պատժի ենթարկված անձի հետագա սոցիալական վերաինտեգրմանը:

Վերասոցիալականացման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար կարևոր է ոչ միայն օրենսդրության և դրա կատարումն ապահովող իրավական ընթացակարգերի ամրագրումը, այլև վերասոցիալականացման բովանդակությունը կազմող բաղադրիչների միջոցով դրանց առարկայական կիրառումն ապահովելը:

Պատժի նպատակների իրացվելիության տեսանկյունից հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի՝ որպես պատժի համակարգում ներառված ինքնուրույն պատժատեսակի արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից անհրաժեշտ է չսահմանափակվել միայն ֆիզիկական բնույթ կրող աշխատանքների կատարումն ապահովելով, այլ յուրաքանչյուր դատապարտյալի վերաբերյալ կազմել ռիսկերի և կարիքների գնահատման հիման վրա վերասոցիալականացման միջոցառումների առանձին ծրագիր՝ ներառելով դրանցում կատարված հանցագործության բնույթից, հանցանք կատարած անձից (տարիք, սեռ), կատարված հանցագործության նկատմամբ անձի վերաբերմունքից բխող առանձնահատկությունների հիման վրա միջոցառումներ:

Անհրաժեշտ է հստակ ընդգծել «հարկադիր աշխատանք» եզրույթի և «հանրային աշխատանքներ» պատժատեսակի սահմանազատումը՝ հաշվի առնելով առկա ներպետական և միջազգային օրենսդրական կարգավորումներն առ այն, որ աշխատանքը, որը, օրենքին համապատասխան, կատարում է դատապարտված անձը, չի համարվում պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք:

Առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակված հանրային աշխատանքներ պատժից չարամտորեն խուսափելու դեպքում հանրային աշխատանքներն ազատագրկմամբ փոխարինելու վերաբերյալ առկա օրենսդրական կարգավորումները պետք է մեկնաբանել պատժի խստացման անհրաժեշտությամբ, որը հանդիսանում է արդյունավետ միջոց և նպատակ է հետապնդում վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալականացնել պատժի ենթարկված անձին, կանխել հանցագործությունները, հակառակ դեպքում՝ կստացվի մի իրավիճակ, երբ, պատժի նպատակները կոնկրետ դեպքերում կմնան չիրացված:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 22.12.2015,
Constitution of the Republic of Armenia, 22.12.2015,
2. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն,
ընդունվել է 05.05.2021թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2022թ.,
The criminal code of the Republic of Armenia, HO-199-N, adopted on 05.05.2021,
entered into force on 01.07.2022,
3. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-528-Ն,
ընդունվել է 08.04.2003թ., ուժի մեջ է մտել 01.08.2003թ.
The criminal code of the Republic of Armenia, HO-528-N, adopted on 18.04.2003,
entered into force on 01.08.2003,
4. Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական օրենսգիրք, ՀՕ-
246-Ն, ընդունվել է 15.06.2022թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2022թ.,
The penitentiary code of the Republic of Armenia, HO-246-N, adopted on
15.06.2022, entered into force on 01.07.2022,
5. Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգիրք, ՀՕ-124-Ն,
ընդունվել է 09.11.2004թ., ուժի մեջ է մտել 21.06.2005թ.,
The labor code of the Republic of Armenia, HO-124-N, adopted on 09.11.2004,
entered into force on 21.06.2005,
6. ՀՀ օրենք «Պրոբացիայի մասին», ՀՕ-48-Ն, ընդունվել է 17.05.2016թ.,
օրինական ուժի մեջ է մտել 04.06.2016թ.,
RA Law "On Probation", HO-48-N, adopted on May 17, 2016, entered into legal
force on June 4, 2016
7. ՀՀ կառավարության 2023 թվականի մարտի 30-ի թիվ 452-Ն որոշմամբ
հաստատված ՀՀ ԱՆ պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգ,
Internal Regulations of the Probation Service of the Ministry of Justice of the
Republic of Armenia, approved by the Decision No. 452-N of the Government of the
Republic of Armenia of March 30, 2023,
8. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության
մասին Եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից,
04.11.1950
European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental
Freedoms adopted by the Council of Europe, 04.11.1950
9. «Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին» կոնվենցիա,
ընդունվել է 1930 թվականի հունիսի 28-ին, Ժնևում,
Convention on Forced or Compulsory Labour, adopted on 28 June 1930, at
Geneva,
10. Նախարարների կոմիտեի անդամ պետություններին ուղղված
համայնքային պատժամիջոցների և միջոցառումների վերաբերյալ Եվրոպական

կանոնների վերաբերյալ CM/Rec (2017) 3 առաջարկություն, 2017 թվականի մարտի 22, <https://rm.coe.int/168070c09b>

Recommendation CM/Rec (2017) 3 of the Committee of Ministers to member States on the European Rules on community sanctions and measures, 22 March 2017, <https://rm.coe.int/168070c09b>,

11. Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիայի կանոնների վերաբերյալ Նախարարների կոմիտեի անդամ պետություններին ուղղված CM/Rec (2010) 1 առաջարկություն, 20 հունվարի 2010թ., <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/CoE-probation-rules-recommendation.pdf>

Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, 20 January 2010, <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/CoE-probation-rules-recommendation.pdf>,

12. Վան դեր Մուսելեն ընդդեմ Բելգիայի թիվ 8919/80 գանգատով Եվրոպական դատարանի 1983 թվականի նոյեմբերի 23-ի վճիռը, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57591%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57591%22]})

Van der Musele v. Belgium, Application No. 8919/80, Judgment of the European Court of 23 November 1983, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57591%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57591%22]})

13. Դե Վիլդեն, Օոմսը և Վերսիպեն ընդդեմ Բելգիայի թիվ 2832/66, 2835/66, 2899/66 գանգատով Եվրոպական դատարանի 1971 թվականի հունիսի 18-ի վճիռը, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57606%22]})

Judgment of the European Court of 18 June 1971 in De Wilde, Ooms and Versip v. Belgium, Applications Nos. 2832/66, 2835/66, 2899/66, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57606%22]})

14. Հ.Խաչիկյան, ՀՀ քրեակատարողական իրավունք, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2024, http://publishing.yasu.am/files/Harutyun_Khachikyan.pdf

H. Khachikyan, RA Penitentiary Law, YSU Publishing House, 2024, http://publishing.yasu.am/files/Harutyun_Khachikyan.pdf

15. Руководство по статье 4 конвенции о защите прав человека и основных свобод <Запрещение рабства и принудительного труда>, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_rus

GUIDE TO ARTICLE 4 OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS <Prohibition of slavery and forced labour>, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_rus

16. Тетерятников Николай Юрьевич, Андреев Александр Владимирович Разграничение принудительного труда и принудительных работ в российском и международном праве. «Право». <https://cyberleninka.ru/article/n/razgranichenie-prinuditelnogo-truda-i-prinuditelnyh-rabot-v-rossiyskom-i-mezhdunarodnom-prave>

Teteryatnikov Nikolay Yuryevich, Andreev Alexander Vladimirovich DISTINCTION BETWEEN FORCED LABOR AND FORCED LABOR IN RUSSIAN AND INTERNATIONAL

LAW. <https://cyberleninka.ru/article/n/razgranichenie-prinuditelnogo-truda-i-prinuditelnyh-rabot-v-rossiyskom-i-mezhdunarodnom-prave>

17. Համայնքային աշխատանք, էլեկտրոնային մոնիթորինգ և պրոբացիոն օգնություն, Շվեյցարիայի կոնֆեդերացիա, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/crime-criminal-justice/execution-penal-sentences-justice/employment-labourelectronic-home-detention-supervision.html>

Community service, electronic monitoring and probation assistance, Confederation of Switzerland, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/crime-criminal-justice/execution-penal-sentences-justice/employment-labourelectronic-home-detention-supervision.html>

18. Յակուլին, Վ. (2018): Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցները և քրեական օրենսդրությունը. Հիմնական իրավական բնութագրերը և կիրառման փորձը: Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցներ (Տարածաշրջանային քրեական իրավունք, կիրառման փորձ և բարելավման միջոցառումներ) (էջ 95–109): Բելգրադ. ԵԱՀԿ առաքելություն Սերբիայում:

Jakulin, V. (2018). Alternative Criminal sanctions and criminal legislation of Slovenia – Basic legal characteristics and experience of application. Alternative criminal sanctions. Regional criminal law, experience in implementation and improvement measures (pp. 95–109). Belgrade: Mission OSCE in Serbia.

19. Կամբովսկի, Վ. (2015): Մակեդոնիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի գիտական և գործնական մեկնաբանություն: Սկոպյե. Իրավագիտության ֆակուլտետ:

Kambovski, V. (2015). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of the Republic of Macedonia. Skopje:

20. Բաբիչ, Մ., և Մարկովիչ, Ի. (2018): Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցները և քրեական իրավունքը Բոսնիա և Հերցեգովինայում (օրենսդրական կարգավորման մեթոդ և կիրառման փորձ): Այլընտրանքային քրեական պատժամիջոցներ (Տարածաշրջանային քրեական իրավունք, կիրառման փորձ և բարելավման միջոցառումներ) (էջ 201–217): Բելգրադ. ԵԱՀԿ առաքելություն Սերբիայում, <https://www.osce.org/mission-tosserbia/443830>

Babić, M., & Marković, I. (2018). Alternativne krivične sankcije i krivično zakonodavstvo u BiH (način zakonodavnog regulisanja i iskustva u primjeni) [Alternative criminal sanctions and criminal law in BiH]. In Alternativne krivične sankcije (regionalna krivična zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja) [Alternative criminal sanctions (Regional criminal law, experience in implementation and improvement measures)] (pp. 201–217). Belgrade: Mission OSCE in Serbia, <https://www.osce.org/mission-tosserbia/443830>

Gayane Gasparyan

*Deputy Head of the Department of Supervision over
Legality of Penalties and Other Means of Compulsion
of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia*

THE ROLE OF PUBLIC WORKS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE GOALS OF PUNISHMENT AND PRACTICAL ISSUES ARISING IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING THE GOALS OF PUNISHMENT³⁰

Abstract

The article is devoted to the role and significance of public works as a form of punishment, the problems aimed at increasing its effectiveness in the context of the implementation of the goals of punishment, and proposals for their solution.

By the Criminal Code of the Republic of Armenia adopted on May 5, 2021 (hereinafter referred to as the Current Criminal Code), introduced significant changes to the position of public works within the punishment system. In particular, public works are defined as an independently applied main punishment, in contrast to the Criminal Code of the Republic of Armenia adopted on April 18, 2003 (hereinafter referred to as the Former Criminal Code), where community service was used only as an alternative to imprisonment. In addition, unlike the Former Criminal Code, the minimum and maximum permissible terms for community service have been significantly reduced.

The Current Criminal Code also reformulated the goals of punishment and provided for the “resocialization of the convicted person” as the goal of punishment.

The aforementioned legislative amendments have created an objective need to study the role and significance of the public works as a type of punishment in the context of the realization of the goals of punishment, as well as to study the problems that emerged in law enforcement practice during the imposition of this type of punishment.

The article also addressed the delimitation of the term “compulsory labor” and the “public works” as a form of punishment within the framework of domestic and international legal regulations.

In the course of the study, several issues were identified, with proposed solutions aimed at improving the effectiveness of the execution of this type of punishment. Moreover, the study highlights certain divergent approaches by domestic courts in the imposition of public works, particularly regarding the necessity of considering the consent of the offender in relation to this type of punishment. The article analyzes these issues within the framework of both domestic and international legal regulations.

Keywords- punishment; goals of punishment; public works; compulsory labor; consent; resocialization.

³⁰ The article was presented on 30.04.2025 and was reviewed on 16.06.2025.

Гаяне Гаспарян

*Заместитель начальника Управления по надзору за законностью
применения наказаний и иных мер принудительного характера
Генеральной прокуратуры Республики Армения*

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ РАБОТ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ НАКАЗАНИЯ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ НАКАЗАНИЯ³¹

Абстракт

Статья посвящена роли и значению общественных работ как вида наказания, проблемам, направленным на повышение его эффективности в контексте реализации целей наказания, и предложениям по их решению.

Уголовным кодексом Республики Армения, принятым 5 мая 2021 года (далее - Действующий Уголовный кодекс), внесены существенные изменения в положение общественных работ в системе исполнения наказаний. В частности, общественные работы определяются как самостоятельно применяемое основное наказание, в отличие от Уголовного кодекса Республики Армения, принятого 18 апреля 2003 года (далее - Бывший Уголовный кодекс), где общественные работы использовались только в качестве альтернативы тюремному заключению. Кроме того, в отличие от прежнего Уголовного кодекса, минимально и максимально допустимые сроки общественных работ были значительно сокращены.

В действующем Уголовном кодексе также изменены цели наказания и в качестве цели наказания предусмотрена “ресоциализация осужденного”.

Вышеупомянутые законодательные изменения создали объективную необходимость в изучении роли и значения общественных работ как вида наказания в контексте реализации целей наказания, а также в изучении проблем, возникших в правоприменительной практике при назначении данного вида наказания.

В статье также рассматривался вопрос о разграничении понятий “принудительный труд” и “общественные работы” как формы наказания в рамках национальных и международных правовых норм.

В ходе исследования было выявлено несколько проблем, с предложенными решениями, направленными на повышение эффективности исполнения данного вида наказания. Кроме того, в исследовании подчеркиваются некоторые различия в подходах национальных судов к назначению общественных работ, в частности, в отношении необходимости рассмотрения вопроса о согласии правонарушителя на этот вид наказания. В статье анализируются эти вопросы в рамках как национальных, так и международных правовых норм.

Ключевые слова - наказание; цели наказания; общественные работы; принудительный труд; согласие; ресоциализация.

³¹ Статья была представлена 30.04.2025 и прошла рецензирование 16.06.2025.